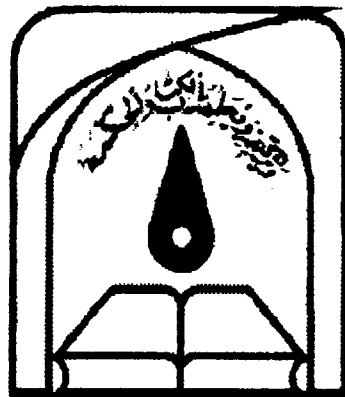

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۳۵۰۳
۵۰۰
نومردان ۳۵۰۳

ارز اطلاعات مدرسه علمیه آران
تیمپس آران
۱۳۸۰ / ۷ / ۲۰

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی

عدل الهی و لوازم کلامی آن از دیدگاه "قاضی عبدالجبار"

حسن نوحه خوان

013354

استاد راهنما

جناب آقای دکتر رضا اکبریان

استاد مشاور

جناب آقای دکتر علی شیروانی

تابستان ۱۳۸۰

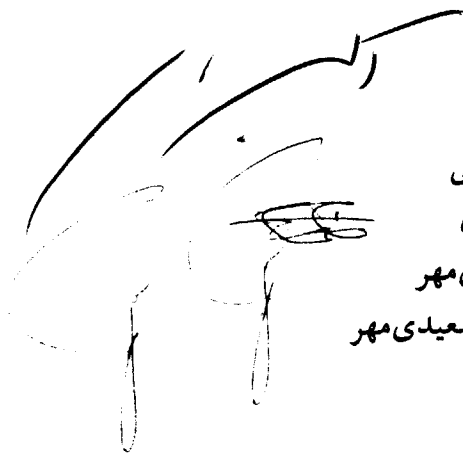
۳۹۳۰۳

تاییدیه به اعضا هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضاء هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای حسن نوحه خوان
تحت عنوان: عدل الهی ولوازم کلامی آن از دیدگاه قاضی عبدالجبار
را از نظر فرم بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.
دعوتی

اعضای هیئت داوران:

- ۱ - استاد راهنما: جناب آقای دکتر رضا اکبریان
- ۲ - استاد مشاور: جناب آقای دکتر علی شیروانی
- ۳ - استاد ناظر: جناب آقای دکتر احمد احمدی
- ۴ - استاد ناظر: جناب آقای دکتر محمد سعیدی مهر
- ۵ - نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای تسعیدی مهر

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته فلسفه و کلام اسلامی است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکارخانم / جناب آقای دکتر رضا آلبریان و مشاور سرکار جناب آقای دکتر علی شیروانی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب **حسن نوحه خوان** دانشجوی رشته فلسفه و کلام اسلامی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: **حسن نوحه خوان**

تاریخ و امضاء:
 ۸/۵/۲۰

تقدیم به:

منتظر اقامه حکومت عدل الهی، حجة بن الحسن المهدي و به رهرو راستین آن
حجت الهی، امام خمینی (ره) و به تمامی آنان که در راه اقامه حکومت عدل
الهی از بهترین سرمایه زندگی گذشتند؛ خصوصاً شهیدان دلاور هشت سال دفاع
مقدس.

قدردانی و تشکر:

اکنون که به لطف الهی این نوشته به پایان رسیده است، بر خود فرض می‌دانم از اساتید بزرگوار گروه فلسفه که توفیق استفاده از وجود شریفشان را داشتم

تشکر و قدردانی نمایم.

خصوصاً اساتید گرانقدر:

سروران معظم، جناب آقای دکتر احمد احمدی و جناب آقای دکتر لطف الله نبوی

و جناب آقای دکتر سعیدی مهر

و بالاخص اساتید گرانمایه:

جناب آقای دکتر رضا کبریان که زحمت راهنمایی پایان نامه را به عهده داشتند

و جناب آقای دکتر علی شیروانی که زحمت مشاورت پایان نامه را متحمل شدند.

خداوند به همه عاقبت نیکو عنایت فرماید.

بسم الله الرحمن الرحيم

چکیده :

تحقیق حاضر ، بررسی عدل الهی و لوازم آن از دیدگاه قاضی عبدالجبار است . قاضی عبدالجبار یکی از بزرگان و عدل الهی یکی از اصول مهم معتزله است .
* در این تحقیق چند موضوع مورد توجه قرار می گیرد :

الف : رابطه بین عدل الهی و حسن و قبح عقلی

ب : رابطه بین عدل الهی و شرور

ج : رابطه بین عدل الهی و نبوات و شرایع

د : رابطه بین عدل الهی و جبر و اختیار

و : رابطه بین عدل الهی و معاد

در باره مورد اول می توانیم بگوئیم : به نظر معتزله و قاضی عبدالجبار ، حسن و قبح عقلی پایه و اساس عدل الهی است . از دیدگاه آنها اگر حسن و قبح عقلی ثابت نشود ، عدل الهی مورد نظر معتزله ثابت نمی شود

مسئله شرور ، مسئله مهمی است که تبیین رابطه آن با عدل الهی امری مشکل است . گرچه قاضی عبدالجبار و معتزله می توانند - بر اساس نظریه اختیار مطلق انسان - شرور صادر از انسان را توجیه کنند ، لکن نمی توانن رابطه بین شرور طبیعی و عدل الهی را تبیین کنند .

در باب رابطه عدل الهی و نبوات و شرایع قاضی عبدالجبار معتقد است که فرستادن رسولان و پیامبران از باب لطف بر خداوند واجب است . تامین سعادت مادی و معنوی انسان ، بدون راهنمایی پیامبران امکان پذیر نیست . پس عقلاً بعثت واجب است .

در باب جبر و اختیار ، قاضی عبدالجبار قائل به اختیار مطلق انسان می باشد و انسان را در تمام افعال و اعمالش صاحب اختیار می داند . در مقابل ، اشاعره قائل به جبر هستند و فاعل تمام افعال و اعمال را خدا می دانند .

درباره مورد اخیر قاضی عبدالجبار و معتزله معتقدند که نه تنها معاد و حیات پس از مرگ امکان پذیر است ، بلکه بر اساس حسن و قبح عقلی و عدل الهی معاد بر خداوند واجب است .

« والحمد لله رب العالمین »

واژگان کلیدی : عدل الهی ، لوازم کلامی ، قاضی عبدالجبار

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	«فصل اول»
	«مقدمه»

۱.....	بخش اول: کلیات
۱.....	۱-۱-۱ تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق
۳.....	۲-۱-۱ سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۴.....	۳-۱-۱ فرضیه‌ها
۴.....	۴-۱-۱ اهداف

۵.....	بخش دوم: آشنایی با قاضی عبدالجبار
۵.....	۱-۲-۱ زندگینامه قاضی عبدالجبار
۵.....	۲-۲-۱ نقش قاضی عبدالجبار در سیر تفکر کلام اسلامی
۷.....	۳-۲-۱ اساتید و شاگردان
۸.....	۴-۲-۱ تألیفات قاضی عبدالجبار
۹.....	۵-۲-۱ آراء قاضی عبدالجبار

۱۱.....	بخش سوم: آشنایی با معتزله و مکتب اعتزال
۱۱.....	۱-۳-۱ ظهور معتزله
۱۴.....	۲-۳-۱ چرا معتزله نامیده شدند
۱۵.....	۳-۳-۱ قاضی عبدالجبار و منشأ اعتزال
۱۶.....	۴-۳-۱ ظهور معتزله و ظهور علم کلام
۱۷.....	۵-۳-۱ گروه‌های فکری قبل از معتزله
۱۹.....	۶-۳-۱ معتزله فلسفی و معتزله غیر فلسفی - معتزله متشیع و غیر متشیع

۲۰	۷-۳-۱ معتزله بصره و معتزله بغداد
۲۰	۸-۳-۱ معتزله و قدریه
۲۱	۹-۳-۱ معتزله وزیدیه
۲۲	۱۰-۳-۱ معتزله و شیعه
۲۳	۱۱-۳-۱ اصول اعتقادی معتزله
۲۵	۱۲-۳-۱ گروههای برجسته معتزله
۲۵	۱۳-۳-۱ اسامی و القاب معتزله
۲۷	۱۴-۳-۱ معتزله جدید و رابطه آنها با معتزله قدیم
۲۸	گذری بر فصل اول

«فصل دوم»

«عدل الهی و رابطه آن با شرور»

۲۹	بخش اول: کلیات
۲۹	۱-۱-۲ عدل و توحید
۳۱	۲-۱-۲ چرا عدل در میان همه صفات خدا برجسته شده است
۳۳	۳-۱-۲ عدل یعنی چه؟
۳۴	۴-۱-۲ محل نزاع کدام معنا است؟
۳۷	۵-۱-۲ سه کلمه کلیدی در تعریف قاضی عبدالجبار از عدل
۳۹	بخش دوم: حسن وقبح عقلی ۱ و ۲ معانی و محل نزاع
۴۰	۳-۲-۲ حسن وقبح از دیدگاه قاضی عبدالجبار
۴۰	۴-۲-۲ تعریف حسن و قبح از دیدگاه قاضی عبدالجبار
۴۳	۵-۲-۲ رابطه حسن و قبح
۴۴	۶-۲-۲ قبیح ذاتی و قبیح عرضی - حسن ذاتی و حسن عرضی
۴۵	۷-۲-۲ راه شناخت قبايح و محسنات

- ۸-۲-۲ ملازمه حکم عقل و شرع در نظر قاضی عبدالجبار ۴۸
- ۹-۲-۲ آیا عقل مستقلاً می‌تواند همهٔ مصالح و مفاسد را درک کند؟ ۵۰
- ۱۰-۲-۲ ملاک حسن و قبح ۵۱
- ۱۱-۲-۲ اقوال دربارهٔ حسن و قبح ۵۲
- ۱۲-۲-۲ افراط و تفریط معتزله و اشاعره ۵۲
- ۱۳-۲-۲ از دیدگاه معتزله انکار حسن و قبح عقلی، مستلزم انکار عدل الهی است... ۵۳
- ۱۴-۲-۲ از دیدگاه اشاعره ملاک حسن و قبح شرع است ۵۴
- ۱۵-۲-۲ دلایل عقلی اشاعره بر عدم حسن و قبح عقلی ۵۸
- ۱۶-۲-۲ دلایل نقلی اشاعره: آیات و روایات برائت ۵۹
- ۱۷-۲-۲ فخر رازی و عدم حسن و قبح در افعال خدا ۵۹
- ۱۸-۲-۲ قاضی عبدالجبار و جواب اشاعره ۶۱
- ۱۹-۲-۲ نقش امر و نهی شرعی از دیدگاه قاضی عبدالجبار ۶۲
- ۲۰-۲-۲ قاضی عبدالجبار و فخر رازی ۶۳
- ۲۱-۲-۲ ملاک حسن و قبح از دیدگاه قاضی عبدالجبار ۶۵
- ۲۲-۲-۲ وجه عقلی قبیح چیست؟ ۶۶
- ۲۳-۲-۲ ظلم چیست؟ ۶۷
- ۲۴-۲-۲ قبح ظلم بدیهی است حتی در نزد مجبره ۶۸
- ۲۵-۲-۲ علم به وجه قبح، در حکم به قبح قبیح تأثیر دارد ۶۹
- ۲۶-۲-۲ عدل و حسن از دیدگاه قاضی عبدالجبار مساوی نیستند ۷۰
- ۲۷-۲-۲ تهافت قاضی عبدالجبار ۷۱
- ۲۸-۲-۲ قاضی عبدالجبار و فرق بین قبیح و حسن ۷۱
- ۲۹-۲-۲ حسن و قبح عقلی بر حسب وجوه افعال است، نه خود افعال ۷۲
- ۳۰-۲-۲ حسن و قبح وجدانی فطری نه عقلی ۷۳
- ۳۱-۲-۲ علامه مطهری و حسن و قبح عقلی = حسن قبح وجدانی ۷۳

- ۷۵.....۲-۲ تصدیق حسن و قبح عقلی نیاز به دلیل ندارد.....
- ۷۵.....۲-۲ دلایل حسن و قبح عقلی.....
- ۷۷..... **بخش سوم: خداوند عادل است**.....
- ۷۸.....۲-۳-۱ خدا قادر بر قبیح است.....
- ۷۹.....۲-۳-۲ دلایل قدرت خدا بر قبیح از دیدگاه قاضی عبدالجبار.....
- ۸۲.....۲-۳-۲ دلایل قایلان بر عدم قدرت خداوند بر قبیح.....
- ۸۳.....۲-۳-۴ صدور قبیح از خداوند محال است.....
- ۸۴.....۲-۳-۵ اشاعره و صدور قبیح از خداوند.....
- ۸۵.....۲-۳-۶ معتزله و چرایی عدم جواز صدور قبیح از خداوند.....
- ۸۹.....۲-۳-۷ عدم صدور قبیح از خداوند را با دلیل نقلی نمی‌توان ثابت کرد.....
- ۸۹.....۲-۳-۸ قبیح از خداوند واقع شده است.....
- ۸۹..... **بخش چهارم: عدل الهی و رابطه آن با شرور**.....
- ۹۱.....۲-۴-۱ مسئله شرور یکی از بغرنجترین مسائل بشر.....
- ۹۳.....۲-۴-۲ معتزله و اشکال شرور.....
- ۹۵.....۲-۴-۳ ثنویه، اهل تناسخ، بکریه، مجبره و مسئله شرور.....
- ۹۷.....۲-۴-۴ قاضی عبدالجبار و آلام.....
- ۹۷.....۲-۴-۵ حسن و قبح در آلام.....
- ۱۰۰.....۲-۴-۶ صدور آلام از خداوند باید یا نافع باشد یا بخاطر استحقاق.....
- ۱۰۱.....۲-۴-۷ تقسیم آلام به لحاظ فاعل.....
- ۱۰۲.....۲-۴-۸ آیا خدا می‌تواند فاعل آلام و شرور باشد.....
- ۱۰۴.....۲-۴-۹ آلامی که از خدا صادر می‌شود.....
- ۱۰۶.....۲-۴-۱۰ دو دلیل بر این که تمام آلام استحقاقی نیست.....
- ۱۰۷.....۲-۴-۱۱ بعضی آلام بر خدا واجب است.....
- ۱۰۸.....۲-۴-۱۲ عوض چیست؟.....

۱۰۹ تاخیر عوض ۱۳-۴-۲
۱۱۱ فرق خدا و انسان در صدور آلام ۱۴-۴-۲
۱۱۳ بحث شرور در فلاسفه اسلامی ۱۵-۴-۲
۱۱۶ دلیل فلاسفه بر عدمی بودن شر ۱۶-۴-۲
۱۱۶ شر مختص عالم طبیعت و عالم ماده است ۱۷-۴-۲
۱۱۸ ارسطو و مسئله شرور ۱۸-۴-۲
۱۱۹ تلازم خیرات و شرور ۱۹-۴-۲
۱۲۱ آیا خدا شرور را خلق کرده است ۲۰-۴-۲
۱۲۲ مسئله شرور در فلسفه و کلام غرب ۲۱-۴-۲
۱۲۳ تحلیل منطقی مسئله شرور و اعتقادات دینی ۲۲-۴-۲
۱۲۴ دفاع و پاسخهای متألهان غربی ۲۳-۴-۲
۱۲۵ شرور از دیدگاه قدیس آگوستین ۲۴-۴-۲
۱۲۶ شرور اخلاقی و شرور طبیعی ۲۵-۴-۲
۱۲۷ اعتراض بر نظریه آگوستین ۲۶-۴-۲
۱۲۸ آگوستین و قاضی عبدالجبار ۲۷-۴-۲
۱۲۹ قدیس ایرنائوس ۲۸-۴-۲
۱۳۰ نظریه الهیات پویشی ۲۹-۴-۲
۱۳۱ گذری بر فصل دوم

«فصل سوم: عدل الهی و رابطه آن با نبوات»

۱۳۵ بخش اول: کلیات
۱۳۵ ۱-۱-۲ تصور وجوب بر خداوند چگونه است
۱۳۷ ۲-۱-۲ وجوب بر خداوند به چه معنی است؟
۱۳۹ ۳-۱-۲ واجب کننده کیست؟

- ۱۴۰ ۱-۲-۴ چه چیز بر خدا واجب است؟
- ۱۴۲ **بخش دوم: لطف**
- ۱۴۲ ۱-۲-۳ لطف چیست؟
- ۱۴۳ ۲-۲-۲ آیا لطف بر خداوند واجب است؟
- ۱۴۴ ۲-۲-۳ اقسام لطف
- ۱۴۵ ۲-۲-۴ اختلاف معتزله بغداد و معتزله بصره در مسئله لطف
- ۱۴۶ ۵-۲-۲ دلیل وجوب لطف
- ۱۴۷ ۶-۲-۳ اشکال منکرین لطف
- ۱۴۹ ۷-۲-۳ ادله نقلیه لطف
- ۱۵۲ **بخش سوم: نبوات و شرایع**
- ۱۵۳ ۱-۳-۲ تعریف نبوات و شرایع
- ۱۵۳ ۲-۳-۲ اختلاف براهمه و متکلمان اسلامی و نبوات
- ۱۵۴ ۳-۳-۲ عقل و شرع از دیدگاه قاضی عبدالجبار
- ۱۵۷ ۴-۳-۲ عدل الهی و نبوات
- ۱۵۹ ۵-۳-۲ فلسفه نبوت و فایده بعثت
- ۱۶۰ گذری بر فصل سوم

«فصل چهارم»

عدل الهی و رابطه آن با جبر و اختیار

- ۱۶۲ **بخش اول: کلیات**
- ۱۶۲ ۱-۱-۴ هدف از ورود در بحث جبر و اختیار
- ۱۶۸ ۲-۱-۴ تاریخچه بحث جبر و اختیار
- ۱۷۰ ۳-۱-۲ رابطه بحث جبر و اختیار و عدل الهی
- ۱۷۲ **بخش دوم: تعریف جبر و اختیار**

۱۷۲ ۱-۲-۴ اختیار (تفویض)
۱۷۳ ۲-۲-۴ جبر
۱۷۴ ۳-۲-۴ قضا و قدر
۱۷۶ بخش سوم: جبر و اختیار و مکاتب کلامی اسلام
۱۷۶ ۱-۳-۴ افراط و تفریط در جبر و اختیار
۱۷۸ ۲-۳-۴ اشاعره
۱۷۹ ۳-۳-۴ معتزله
۱۸۰ ۴-۳-۴ رابطه جبر و اختیار و هدایت و اضلال
۱۸۲ ۵-۳-۴ رابطه جبر و اختیار و علیت
۱۸۴ ۶-۳-۴ هدف اشاعره از انکار علیت بین اشیاء
۱۸۴ ۷-۳-۴ پیامد نگرش جبر گرایانه اشاعره
۱۸۷ ۸-۳-۴ غفلت اشاعره از حکمت و معتزله از توحید افعالی
۱۸۹ ۹-۳-۴ دیدگاه شیعه: امر بین امرین
۱۹۱ ۱۰-۳-۴ تمثیل ملاصدرا از امر بین امرین
۱۹۲ ۱۱-۳-۴ رابطه جبر و اختیار و قضا و قدر
۱۹۲ گذری بر فصل چهارم

«فصل پنجم»

عدل الهی و رابطه آن با معاد

۱۹۴ بخش اول: کلیات
۱۹۶ ۱-۱-۵ معاد و معنای لغوی و اصطلاحی
۱۹۷ ۲-۱-۵ بحث معاد عقلی است یا نقلی؟
۱۹۸ ۳-۱-۵ تبیین عقلانی یا دلیل عقلی معاد
۲۰۳ ۴-۱-۵ وجوب وقوع معاد عقلاً

۲۰۳ ۵-۱-۵ تکلیف

۲۰۵ ۶-۱-۵ حکمت و فایده تکلیف

۲۰۶ ۷-۱-۵ آیا خدا به کفا ظلم کرده است؟

۲۰۷ ۸-۱-۵ آیا تکلیف کافر کار عبثی است؟

۲۰۸ ۹-۱-۵ جایگاه ثواب و عقاب

بخش دوم: معاد و عدل الهی

۲۱۵ ۱-۲-۵ رابطه معاد و عدل الهی

۲۱۵ ۲-۲-۵ احباط و تکفیر

۲۲۱ ۳-۲-۵ دلیل احباط و تکفیر

۲۲۲ ۴-۲-۵ جواب شیعه از نظریه احباط و تکفیر

۲۲۴ ۵-۲-۵ عفو: بررسی عقلی و نقلی مسئله عفو

۲۲۵ ۶-۲-۵ متکلمان اسلامی و مسئله عفو

بخش سوم: شفاعت

۲۳۰ ۱-۳-۵ معنای شفاعت

۲۳۳ ۲-۳-۵ بررسی محل نزاع در مسئله شفاعت

۲۳۴ ۳-۳-۵ سر اختلاف چیست

۲۳۹ ۴-۳-۵ ملاصدرا و سر شفاعت

۲۴۰ ۵-۳-۵ شافع چه کسی است؟

۲۴۱ ۶-۳-۵ تقسیم گناهان به کبیره عقلی است یا سمعی

۲۴۵ گذری بر فصل پنجم

فهرست منابع و مأخذ